

Att tygla och bejaka - om samkönad intimitet mellan kvinnor.

Recension av *Intimitetens villkor. Kön, sexualitet och berättelser om jaget*. Avhandling i etnologi, 231 sidor, Lund University, Lund, 2001.

Av Gunilla Byrman, nordiska språk, Växjö universitet

[Länk till presentation av Gunilla Byrman](#)

Pia Lundahl har skrivit en intressant och tänkvärd avhandling om kvinnors intimitet. Det är en undersökning om hur synen på intimitet har förändrats, hur dessa förändringar har sett sig för kvinnor och män, hur homosexualitet och heterosexualitet ger en utgångspunkt för förståelse av kön och sexualitet idag. Författaren vill kontextualisera vad som ansetts normalt och onormalt med intimitet mellan kvinnor.

Boken har fyra huvudkapitel och en engelsk sammanfattning. I kapitel 1 introducerar författaren sitt syfte. Hon vill visa hur kön och sexualitet uppfattats, organiserats och erfärs i relation till historiska och kulturella omständigheter. Vad som kallas intimitet mellan kvinnor beror på hur normalitet definieras. Metoden i avhandlingen är konstruktivistisk; den kombinerar kulturanalys med ett maktperspektiv. Författaren vill visa hur normer är ett resultat av olika maktrelationer, och hennes studie är influerad av queerteorin, som problematiserar begrepp som kön, begär, identitet, sexualitet och det s.k. subjektet. Denna teori har inte sällan blivit beskydd för att ensidigt dekonstruera det homosexuella subjektet. Men queerteorin berör ytterst frågor om hur vi definierar normalitet - heterosexualitet.

Pia Lundahl studerar dels s.k. fångvänskap mellan kvinnliga fångar 1870-1930, dels kvinnors homosexualitet, som den kommer till uttryck i brev till och från Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) 1930-1960. Fokus riktas mot ramarna för kvinnors intimitet i olika tider och kontexter.

Avhandlingens material är hämtat från olika arkivdokument, riksdagstryck, tidskrifter, sakprosatexter, skönlitteratur och intervjuer, som närmare bestämt är livshistorier från forskningsprojektet *Fyra generationer homosexuella* från 1990-talet.

Pia Lundahl diskuterar sitt mångsidiga material och ställer frågor om detta kan betraktas som lämpligt och giltigt. Hon hävdar att olika åsikter om materialet kan tolkas som olika perspektiv på det som studeras. Merparten av resonemangen i avhandlingens första del bygger på material hämtat ur fängelseprotokoll och medicinska journaler och den andra delen på material ur RFSU:s brevarkiv. Om den första delen ses som en fängelsestudie och den andra som en studie av en upplysningsinstitution så anser inte Pia Lundahl att det går att diskutera intimitetens förändring. Här berör hon onekligen en viktig aspekt och basen för studien. Hennes slutsats blir att om fokus riktas mot villkoren för kvinnors intimitet är materialets heterogenitet inget problem.

"Den olidliga fångvänskapen" - könsdriftens (o)möjligheter 1870-1930, kapitel 2, behandlar hur fångvänskap sågs utifrån, uppifrån, men också hur fångarna själva såg på saken. Jag ifrågasätter om det verkligen är möjligt att konstruera fångarnas syn på intimitet med utgångspunkt i protokoll och liknande dokument. Resonemanget bygger sålunda på de relativt svaga röster som de kvinnliga fångarna har i materialet. Frågan är om

konstruktionen därigenom verkligen speglar fångarnas tankar och syn på sig själva. Det förefaller som fångarnas identitet dränks av den andra sidans röster, de som hade rätten på sin sida, och deras syn på fångarnas sedlighet. Som i följande berättelse från predikanten i Norrköpings fängelse 1887 om "Sofrummens laster": "Icke nog med ett skamlöst och allsedlig känsla kränkande prat, det förekommer - derom är jag övertygad - i de stora sofrummen laster, för ruskiga att här nämnas."

Allt nog ger studien intressanta inblickar i dåtidens syn på kön och sexualitet. Fängelseledningen fokuserade på själen i syfte att disciplinera kroppen. Begreppet *fångvänskap* var ledningens sätt att benämna fångarnas intimitet, och Pia Lundahl drar slutsatsen att ledningen övertog det språkbruk som fanns fångar emellan. När ledningen har kommit på fångarna med vad den ansåg vara otillåtna sexuella handlingar verkar det som fångarna försökte undvika bestraffning genom att beskriva sina handlingar på så sätt att de föll inom ramen för vad som accepterades. Fångvänskapen betraktas som ett konfliktrejskap, där kampen framkommer inte bara mellan fångar och personal utan också fångar emellan. Här stöder Pia Lundahl sig på Judith Butlers teori som framhåller att olika fenomen inte bara definieras och ordnas språkligt. Det är även i språket som de ifrågasätts och upplöses. Individerna erfar, handlar, känner, tänker och tolkar genom språket. Språket blir därigenom grundvillkoret för subjektets existens; det både begränsar och möjliggör. Finns då utrymme för förändring? En möjlighet att undfly eller överskrida normen uppstår eftersom denna ständigt destabiliseras av det som inte exakt definieras. Fångarnas misslyckade repetering av det förväntade beteendet innebar inte bara att normen överskreds utan att detta överskridande också reproducerades av ledningen.

Fångvänskap förstods och överensstämde med intimitetens villkor och med hur kön och sexualitet uppfattades och organiserades i början av 1900-talet. Kvinnors handlingar och kvinnor som könsvarsel stod i centrum, men även kvinnors särart. Begreppet och ordet *homosexualitet* förekommer inte i fängelsematerialet förrän i slutet av 1920-talet. Författaren visar på ett tydligt samband mellan religion, rätt och medicinsk vetenskap. Det som kyrkan betraktade som synd blev enligt lagen brottsligt och detta patologiserades i sin tur av medicinvetenskapen. Gränsen mellan last, brott och sjukdom var otydlig.

Vetenskapliga strider utkämpades om vad homosexualitet egentligen var. Sexualforskaren Havelock Ellis' tanke att det skulle finnas ett naturligt begär oberoende av fortplantning var kontroversiell. Han betraktade homosexualitet som en avvikelse från den normala könsdriften. Vidare skilde han mellan å ena sidan äkta och oäkta homosexualitet och å andra sidan sexuell inversion. Homosexualitet syftade närmast på det samkönade begäret, medan sexuell inversion snarast avsåg olika fysiska och psykiska könsavvikelser. Kärlekskonsten var enligt Ellis' mening könskonstituerande, och mannens och kvinnans sexualitet var tydligt avgränsade; mannen var konstnären och kvinnan hans verk.

I kapitel 3, "*Vi räknar med att 2 % av mänskligheten har det som ni*" - *sexualitetens kolonisering 1930-1960*, diskuterar Pia Lundahl samtidens intresse för homosexualitet, och hur villkoren för intimitet mellan kvinnor har förändrats. Hennes utgångspunkt är en alternativ ordnings ifrågasättande och strävan efter att installera nya normer. I fokus står beskrivningar, definitioner och förklaringar, och hon diskuterar hur kvinnors homosexualitet formulerades, kritiserades och förändrades. Hon visar att beaktandet av homosexualiteten kopplades till att de yttre villkoren förändrades och att den nya förståelsen av samkönad intimitet följde av att det inte längre var handlingen utan individen som stod i centrum. Förändringen hade olika effekter för kvinnor och män. Förståelsen av kvinnors intimitet präglades av en djupgående ambivalens som hade sitt ursprung i seglivade föreställningar om kvinnans natur.

I början av 1930-talet var *homosexualitet* det dominerande begreppet för samkönad intimitet, och socialdemokraten Vilhelm Lundstedt motionerade 1933 för att homosexualitet mellan vuxna skulle avkriminaliseras. Men den offentliga debatten om homosexualitet fördes ovanför och utan dem som direkt berördes. Avkriminaliseringsdebatten handlade huvudsakligen om manlig homosexualitet, och det var nästan uteslutande män som dömdes

för brott mot lagen. Den homosexuella prostitutionen och homosexuella mäns intresse för unga pojkar debatterades mest. Båda företeelserna kunde förorsaka social smitta och förstöra det uppväxande släktet. Debatten handlade också om huruvida homosexualitet var ett konstitutionellt tillstånd eller en förvärvad störning. Även om diskussionen om homosexualitet föregivet vilade på medicinvetenskaplig grund var det inte en medicinsk fråga utan en samhällsfråga.

Homosexualitet avkriminaliserades först 1944, och den kvinnliga homosexualiteten nämnades knappast i utredningarna som föregick lagändringen 1944. Det avslöjas i avhandlingen att utredarna hade dålig kunskap om kvinnors homosexualitet. En avgörande skillnad mellan manlig och kvinnlig homosexualitet var att gränsen mellan homosexuella beröringar och annan fysisk intimitet, den ömhet och smeksamhet som normalt förekom mellan kvinnor, suddas ut. Kvinnlig homosexualitet karakteriserades av kyssar och smek och manlig av erektion och ejakulation. Strafflagsberedningen (SLB) skickade ut en enkät om homosexualitet; två tredjedelar av enkäterna besvarades av kvinnor. Lagstiftarna hade behov av att veta om den kvinnliga homosexualiteten innehöll samhällsfarliga element. Ett enkätsvar lyder: "Naturligtvis kan det också förekomma h.s. mellan två alldeles jämställda, men ofta är den också här i huvudsak endast vacker vänskap, utan att någon av vederbörande har en aning om riskerna. Och är det inte bäst så? Blir det inte fult först när våra ögon öppnas?" Utredarna hade en ovilja att särskilja. Flera rättsfall visar att homosexualitet kan ha förelegat men detta ledde inte till att relationernas art problematiserades. RFSU:s svar till SLB betonade preventivt arbete för att förhindra ungdomens förförelse till homosexualitet.

Det var också på 1930-talet som en vetenskaplig och sekulariserad sexualsyn började dominera det offentliga samtalet. Med utgångspunkt i korrespondens mellan privatpersoner och experter på RFSU, bildat 1933, diskuterar Pia Lundahl organisationens förhållningssätt. RFSU hade starka kopplingar till den framväxande arbetarrörelsen och verkade för ökad upplysning om samlevnad och sexualitet. Författaren uttrycker förvåning över hur ingående de konkreta sidorna av det sexuella samlivet beskrivs i breven. Detaljfrågor om penis' storlek, erektion, slidsekret, stimulering av klitoris och samlagsställningar visar att RFSU alls inte präglades av prydhet. I svaren fanns en oförtäckt strävan att motverka otidsenliga föreställningar, okunskap och fördomar genom att ifrågasätta och utmana den rådande sexualmoralen med en vetenskaplig tolkningsram.

Rådgivningens hållning till homosexualitet kan sammanfattas i: bättre fria än fälla. Breven om homosexualitet från allmänheten till RFSU var av tre slag. De kom från personer intresserade av samma kön, från dem som undrade om deras eget eller andras beteende borde tolkas som tecken på homosexualitet och från personer som var allmänt intresserade och ville veta mer. RFSU:s svar på frågorna glider mellan avståndstagande och acceptans beroende på om homosexualiteten tolkades som förvärvad eller konstitutionell.

Pia Lundahl framhåller att föregivet icke-normativa inslag i RFSU:s rådgivning var just normativa. Att rådgivningen betonade njutning och uppmanade mannen och kvinnan att öppet tala med varandra motsäger inte en normativ strävan. Det var snarare ett sätt att installera normerna på individnivå. Homosexualitet sågs som en driftens urspårning som fixerats på en infantilnivå, och den ansågs i sin ordning så länge det inte blev ett permanent intresse. Kvinnors homosexualitet betraktades som omedveten och oklar. Breven till RFSU från heterosexuella handlade om konkreta sexuella frågor: erektionsproblem, samlagssvårigheter, utebliven orgasm, medan brev från homosexuella handlade om identitet: ensamhet, självmordstankar, längtan efter likasinnade, ångest och skamkänslor.

Möjligheten att leva ut samkönat begär var sämre för kvinnor än män. Maktrelationerna mellan kvinnorna och experterna på RFSU är tydliga. Kvinnorna vänder sig till experterna därför att deras upplevelser och erfarenheter stred mot föreställningar om hur kön och sexualitet skulle ordnas. De bekände sin homosexualitet i hopp om att få förståelse och erkännande eller i hopp om råd och lösningar som kunde leda dem bort från det onormala och onaturliga till det normala och naturliga.

Brevskrivarna accepterar sitt begär men beklagar sitt sociala öde. De formerar sitt subjekt och konstituerar sig själva som homosexuella genom språket. Pia Lundahl visar hur förståelsen av homosexualitet alltmer utmärktes av återinstallation av det homosexuella begäret inom den normala heterosexualiteten och inte av ett särskiljande. Oavsett om samkönat intresse förklarades utifrån ett konstitutionellt eller miljöorienterat perspektiv beskrevs det som marginellt, distinkt och avgränsbart. RFSU uppmuntrade kvinnor och män att se sig själva som heterosexuella. Könsskyla, könssvagheter och homosexualitet kunde förklaras på samma sätt; de var alla uttryck för en störd könssubjektivitet. När homosexualiteten beskrevs som ett heterosexuellt misslyckande formulerades samtidigt normaliteten. Den mogna heterosexualiteten med två tydligt definierade aktörer upplevde det sexuella umgänget i enlighet med vad könen föreskrev: mannen erövrade och väckte kvinnan som lärde sig erövrats och väckas. Homosexualitet var ett undantag från regeln men på samma gång en bekräftelse på den genom att tydliggöra hur kön och sexualitet borde vara ordnade.

I kapitel 4, *Kön, sexualitet och berättelser om jaget*, knyter författaren ihop studiens olika tanketrådar och diskuterar gränsen mellan acceptabelt och oacceptabelt beteende, såsom fångvänskap, kvinnlig homosexualitet och analsex mellan ungdomar. Av det äldre materialet sluter Pia Lundahl sig till att kvinnan främst sågs som kön och mannen som individ: utvecklingen har gått från en handlingsorienterad sedlighetsordning till en individorienterad sexualitetsordning. RFSU:s hantering av homosexualiteten innehöll både kritik av den rådande normen och en strävan efter att installera nya normer för individuellt sexuellt beteende. På samma sätt som sedlighet förknippades med kvinnor, förknippades homosexualitet med män. Problemet med den homosexuella kvinnan kan då tolkas som att hon i för hög grad hade bekönats och maskuliniserats på ett felaktigt sätt. Den homosexuelle mannen hade däremot misslyckats med sin individualisering genom att han bekönats och feminiserats. Om den homosexuelle mannen uppfattades som en suspekt individ var den homosexuella kvinnan snarare ett suspekt kön.

Genom att koppla samman det feministiska projektet med dubiösa sexuella begär kunde både kvinnans förändrade sociala roll problematiseras, och den homosexuella kvinnan ges en ny och igenkännbar markör. I stället för att framhålla feminismens betydelse i den kvinnliga homosexualitetens omdefiniering, menar Pia Lundahl att en förändring av förståelsen av kön, från det yttre iakttagbara könet till det inre i psyket, måste uppmärksammas. Orienteringen bort från konstitutionella till psykologiska förklaringsmodeller var både utvidgande och sammandragande. Störningar i könssubjektiviteten kunde förklara både maskulina och feminina kvinnors homosexualitet. Oförmåga att leva i enlighet med den heterosexuella normen utgjorde den gemensamma orsaken till homosexualiteten. Berättelser om det begärande jaget tolkas som uttryck för en individualiseringsprocess: från 1800-talets fallstudier till dagens komma ut-berättelser. Det finns en mall för berättelsen om den sanna sexualitetens framträdande och sökandet efter en autenticitet. Författaren visar att kvinnornas självpresentation, dvs. om de uppfattade sig själva som homosexuella eller inte, spelar roll för om intimiteten mellan kvinnor skulle benämnas homosexualitet. Villkoren för kvinnors intimitet präglas av både kontinuitet och förändring. RFSU:s ambition var att omformulera könslivet i sin helhet genom att förmedla nya normer för hur det borde bedrivas och erfaras.

Pia Lundahl avslutar sin avhandling med att påpeka att en normalisering av homosexualiteten inte är liktydigt med att heterosexualiteten mist sin ställning som norm. Snarare är det ett uttryck för att de möjligheter till överskridanden som ständigt uppstår måste hanteras. I denna process normaliseras vissa överskridanden för att andra ska kunna framhållas som onormala.

Det finns mycket spännande tankegodis i avhandlingen, men naturligtvis kan också kritik riktas mot den. Här vill jag åter poängtera att ramarna kring intimiteten i fängelsematerialet och RFSU-materialet är fundamentalt olika. I det förra materialet ges, enligt min mening, sannolikt fångarna inte möjlighet att föra sin egen talan. Och det är utifrån detta material

som Pia Lundahl konstruerar hur kvinnorna såg på sin egen homosexualitet (intimitet), vilket tycks vara en ytterligt vansklig uppgift.

Inledningsvis jämför författaren dåtidens fångvänskap, kvinnlig homosexualitet från 1930 till 1960 och nutida analsex mellan ungdom som olika yttringar av vad samtiden betraktat som oacceptabla handlingar. Debatten om analsex handlade, om jag inte missminner mig, till stor del om att unga kvinnor på grund av sin osäkerhet utnyttjas och tvingas till sexuella handlingar för att tillfredsställa de unga männen behov. Således handlade den svenska analsexdebatten inte så mycket om vad som var moraliskt gångbart utan mer om att unga kvinnor utsattes för sexuellt tvång.

Avhandlingen ger ett värdefullt bidrag till förståelsen av hur kön och sexualitet förändrats, och många intressanta aspekter genomlysas. I RFSU-materialet framkommer exempelvis hur stor betydelse skönlitteraturen har haft för de homosexuella kvinnornas identitetsskapande. En annan intressant aspekt som författaren diskuterar är varför samhället inte har betraktat mäns och kvinnors homosexualitet på samma sätt. Det är viktigt att fundera över varför det förhåller sig så, och vad det avslöjar om det samhälle vi lever i.

Pia Lundahls bok är skriven på en klar och lättfattlig akademisk prosa. Dessutom är texten tydligt disponerad med pedagogiska sammanfattningar och introduktioner som skapar broar och för vidare i avhandlingen på ett läsarvänligt och behändigt sätt.

© [Gunilla Byrman](#)